



# Schapen en geiten in Nederland

Veelzijdig nut vormt garantie voor een blijvende status



**WAGENINGENUR**

*For quality of life*

# Het schaap

Met meer dan duizend schapen was Hendrik Dijt rond het jaar 1870 veruit de grootste boer van het eiland Texel. Een vooruitstrevend man was hij ook, op vergaderingen werd er graag naar hem geluisterd. Anders dan veel van zijn generatiegenoten vond hij een goede opleiding voor zijn kinderen van groot belang. Zijn zoon Jacob Sijbrand studeerde in Wageningen, maar het boerenbloed won het later toch weer: hij werd een invloedrijke landbouwer op Texel. Daar was intussen een kleine revolutie begonnen. De oudere broer van Jacob, Cornelis Dijt, werd als jonge man in 1888 drie maanden lang naar Engeland gestuurd om er studie te maken van de handel en de landbouw. Maar eigenlijk ging hij met de opdracht zich te verdiepen in de Engelse schapenhouderij en zo mogelijk enkele rassen aan te kopen van bekende Engelse rassen als Leicester, Lincoln en Wensleydale. Goedkoop waren ze niet en bij de verzending naar Nederland moesten er vele ambtelijke barrières worden genomen. Maar uiteindelijk lukte het Cornelis Dijt toch een paar rassen van het ras Border Leicester op de ouderlijke boerderij 'De Waddel' op Texel te krijgen. Het zou niet bij deze eerste tocht blijven, de jonge Jacob Dijt ontwikkelde zich tot een pionier op het gebied van de schapenfokkerij en vaak werd aan hem gevraagd om als jurylid op te treden tijdens schapenkeuringen.

## Beste wol van Texel

Texel was al sinds eeuwen een echt schapeneiland. Voor koeien was de grond eigenlijk niet geschikt. Het oude Texelse schaap blonk ook niet uit door flinke afmetingen. De praktijk had uitgewezen dat de lammeren van de Texelse

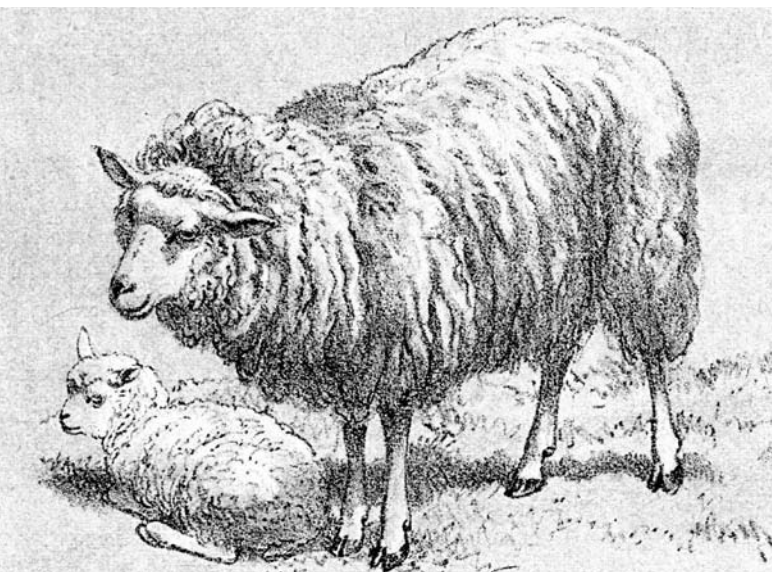
schapen met hun karakteristieke pijlstaarten gemakkelijk vet werden wanneer ze op de betere gronden van de Hollanden werden geweid. Het ging daarbij niet om kleine aantallen: Texel had al jarenlang een schapenstapel van rond de 30.000 ooien. Globaal rekende men op eenzelfde aantal lammeren, want meer dan één lam per schaap leverde vaak problemen met de opfok op. Men trad rigoureuus op: een tweede lam werd vaak gedood en de moeder kreeg als fokooi geen tweede kans. Zo werden de Texelaars gefokt op het krijgen van één lam.

Hun uitstekende naam hadden de Texelaars niet in de laatste plaats te danken aan hun mooie wol. De Utrechtse hoogleraar Alexander Numan, die in 1835 een fraai geïllustreerd boek schreef over het Nederlandse schaap, herinnerde eraan dat in de voorgaande jaren 'de enige goede inlandsche wol' van Texel kwam. Die leverde de basis voor de fijne tenues van de officieren in het Nederlandse leger.

## Kruisen kreeg status

Wol, vlees en melk – de laatste voor de lammeren, maar op de Waddeneilanden ook voor de schapenkaas – ze vormden al eeuwenlang de basis voor de schapenhouderij. Texel vertoetelde de eigen schapen. Daarin ging men bewust heel ver, want zelfs toen door uitbraken van de gevreesde leverbotziekte een kwart van de schapenstapel stierf, verbood men op het eiland fokmateriaal van elders in te voeren. Er was een speciale fokkerij-inspecteur die waakte over de zuiverheid van het ras en voor de beste rassen had hij een speciaal potje met geld. Zo konden ze voor het eiland worden bewaard.

*Tesselsch schaap uit 1904*



*De Texelaar van 2008*





### *Jonge Texelse ooien weer helemaal bij de tijd*

Het invoerverbod hield stand tot 1846. Engeland was intussen niet alleen bij de koeien, maar ook bij de schapen het land van de nieuwe mogelijkheden geworden. Fokkers als Robert Bakewell kregen internationaal faam, omdat ze met uitgekookte fokprogramma's dieren wisten te creëren die uitstekend voldeden aan de groeiende behoefte aan vlees en vet in vele delen van de wereld. Daar kwam nog bij dat op diverse boerderijen van koninklijke families, bijvoorbeeld van koning Willem III, proeven werden genomen met Britse runder- en schapenrassen. Kruisen kreeg in de veehouderij een bepaalde status.

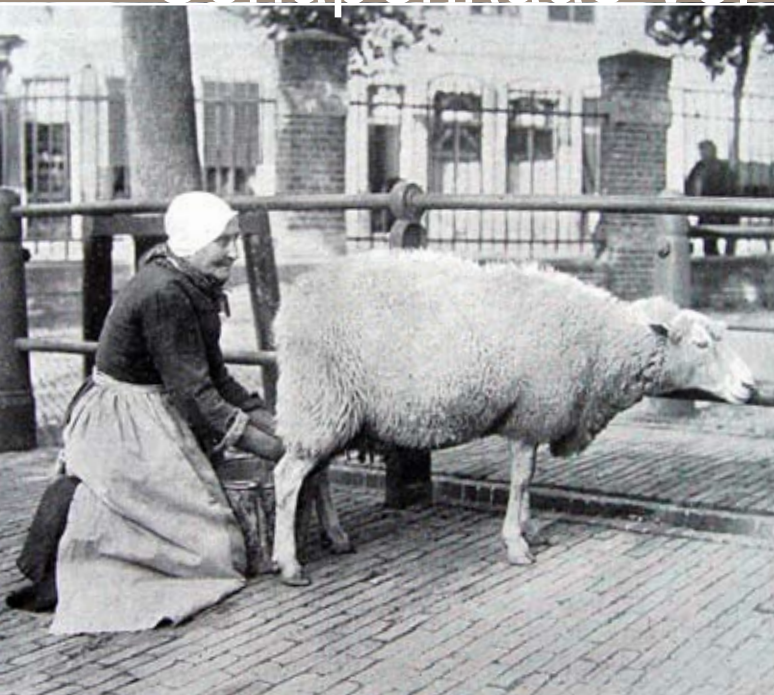
Texel kon niet achterblijven. Een proef met in Engeland aangekochte Leicesterrammen in 1846 was in eerste instantie succesvol, maar op langere termijn leek het oude Texelse schaap toch het aantrekkelijkst. Leek, want rond 1880 was het niet alleen Hendrik Dijt die rammen uit Engeland aankocht. Het ging om de introductie van rammen van diverse

rassen met lange wol – een rage bijna, die in de weideprovincies op het vasteland uit de hand dreigde te lopen. Daar had bijna elk ras zijn eigen enthousiaste aanhangers en vaak werd meer op de speciale kenmerken van het ras geteld dan op de individuele kwaliteit van de gebruikte rammen.

### **Nekslag voor oud ras**

Op het bedrijf van Hendrik Dijt en zijn ondernemende jongens ging men doordacht te werk. Na de eerste rammen van het Border Leicesterras, werden rammen van het Lincoln- en het Leicesterras aangekocht. Niet de eerste de beste, want de Utrechtse hoogleraar Henri Kroon getuigde in 1913 in zijn leerboek van de geslaagde kruisingen op het bedrijf van Dijt. 'Er is een betere vleesvorming en groei gerealiseerd. Door het kruisen werd een grotere vruchtbaarheid verkregen. Onderling werden deze kruisingen voortgefokt.' Juiste selectie en vakmanschap zorgden ervoor

# Schapekaas vol aroma



De productie van schapekaas is de eeuwen door een specialiteit gebleken. Al in 1835 maakte Alexander Numan in zijn boek over de Nederlandse schapehouderij melding van het speciale recept: 'Het kan niet ongepast geacht worden hier kortelijk de wijze mede te deelen, waarop deze bijzonder soort van kaas bereid wordt. Men neemt, voor een emmer, zoo aanstonds gemolken, Schaapsmelk, een handvol verschen Schaapsmest, welke denzelfden nacht is uitgeworpen, uit het land. Deze wordt in een linnen zakje gedaan, en voorts in water gehouden, om het groene sap er uit te persen, hetwelk dan door de melk wordt geroerd.'

Heerlijk en vol aroma moet de groene Texelse schapekaas zijn geweest. Intussen is het productieproces uiteraad hygiënischer: schapekaas blijft een delicatessen.

*Zelfs op de markt werd gemolken*

dat de gewenste vleesproductie-eigenschappen naar voren kwamen en soberheid behouden bleef: 'De lammeren zijn gewild bij de weiders.'

Het omvangrijke bedrijf van Dijt leek dan ook het aangewezen terrein voor Arend Hagedoorn, de bekende en invloedrijke geneticus, die aan de hand van de nieuwste fokkerijwetten van die dagen (van Georg Mendel) een uniforme lijn trachtte te ontwikkelen in de Texelse schapepopulatie. Daar raakte het oude Texelse schaap in zuivere vorm intussen snel op de achtergrond. De Hollandsche Maatschappij van Landbouw – die het onderzoek van Hagedoorn financieel ondersteunde – vroeg in 1902 of er nog schape van de oude ras naar de nationale tentoonstelling moesten. De meerderheid was tegen. Jacob Sijbrand Dijt, terug op het eiland, noteerde: 'Aldus werd dit zieltogende ras de nekslag toegebracht. Het oude, beroemde Texelse kortstaarschaap was hiermee wellicht voor immer veroordeeld tot uitsterven.'

*De Flevolander: combinatie van Fins landras en Ile de France*



## Naar echte uniformiteit

De moderne Texelaar kreeg de wind in de zeilen. Eerst op het eiland zelf, waar al snel de adviezen van Hagedoorn ter harte werden genomen. Een strenge selectie van het bestaande materiaal bracht een nieuwe lijn in de Texelse schapestapel, waarbij een flink formaat, een snelle groei en een rijke, dichte wolvlucht tot centraal fokdoel werden verheven. Geheel in de lijn van Hagedoorn waren het de praktische eigenschappen die door het in 1909 opgerichte Texelse Schapestamboek de doorslag moesten geven: een efficiënte productie van vlees en moederdieren, die hun lammeren zonder problemen snel groot konden brengen. Uit al die kruisingscombinaties bleven de beste over en sommige van de meest begeerde rassen kregen een centrale functie op de weg naar het moderne schaap. In 1927 kon uit de stamboeken worden berekend dat ram F54 de stamvader was van de helft van alle ingeschreven rassen.

*De Noord-Hollander: combinatie van Fins landras en Texelaar*





*Het Swifter schaap: het beste van de Vlaming en de Texelaar*

Toch zou het nog vele jaren duren voor de werkelijke uniformiteit bij de Texelse schapen hoogtij vierde: de fokkers leverden een mooie prestatie. De 'verbeterde Texelaars' gingen de wereld veroveren, ze combineerden in hun stevige lijven de kwaliteiten die toegespitst waren op de wensen van veeboeren en consumenten. Toen was het – tegen het eind van de vorige eeuw – opnieuw tijd voor bezinning.

#### Werken aan de toekomst

Het Texelse schaap werd in de periode rond 1990 meer dan voorheen gefokt als vleesschaap. Niet dat het toen aan waardering van het vetarme vlees mankeerde, vooral niet in Frankrijk, maar het schaap werd steeds vroegrijper en compacter van bouw. Steeds vaker kwam het voor dat men de lammeren met een keizersnede ter wereld moest brengen.

Het bleek hoog nodig dat er voor een ander type schaap gekozen moest worden. Met behoud van de goede beveleedheid diende de 'gebruiksvriendelijkheid' groter te worden. Er werd gekozen voor een groter en langer schaap, dat weer normaal kon aflammeren.

Het oude verhaal van het ene lam geldt al lang niet meer. Geeft de Texelaar van vandaag voldoende lammeren? In het verleden is al met diverse kruisingen gepoogd een

vruchtbaarder schaap te fokken. Met het Vlaamse schaap – zeer verwant aan het Friese en het Zeeuwse melkschaap – werd het Swifter en het Blessumer schaap gevormd. Het resultaat voldeed in grote mate aan de verwachtingen: er werden gemiddeld meer lammeren geboren, de melkproductie steeg en het bronstseizoen was langer bij de kruisingen.

Door het kruisen van het Franse vleesras Ile de France en het Finse ras – beroemd om het grote aantal lammeren en het lange bronstseizoen – werd een nieuw ras ontwikkeld, dat werd genoemd naar de plaats van de proefnemingen: de Flevolander. In combinatie met Texelaar rammen werden veel goede slachtlammeren per ooi verkregen. De deskundigen spreken van een groot succes: de vitale schapen scoorden op vrijwel alle punten uitstekend, vooral de mogelijkheid om in twee jaar tijd driemaal lammeren te geven (zonder hormonale ingrepen) wordt uiteraard zeer toegejuicht. De nieuwe kruisingen leveren weliswaar meer lammeren dan de zuivere Texelaar, maar de kwaliteit van de slachtlammeren is altijd iets minder dan van de zuivere Texelaar. Daarom werd aan het eind van de vorige eeuw met succes vanuit de Australische Merino het Booroola-gen ingekruist. Texelaar oaien met dit gen produceren meer lammeren zonder dat het ten koste gaat van de slachtkwaliteit.

# Wol van weinig waarde: Ruischaap



De waarde van de wol daalde in het jongste decennium: wie goed rekende kwam tot de conclusie dat het scheren eigenlijk niet meer lonend was. Zou hier een nieuw experiment – opgezet door de vereniging het Ruischaap – de oplossing kunnen bieden?

Voorzichtig zijn in Nederland, naar Duits voorbeeld, de eerste proeven genomen met schapen die zelfruiend zijn, die de wol spontaan verliezen. De ervaringen in Nederland bleken nog niet overtuigend te zijn.

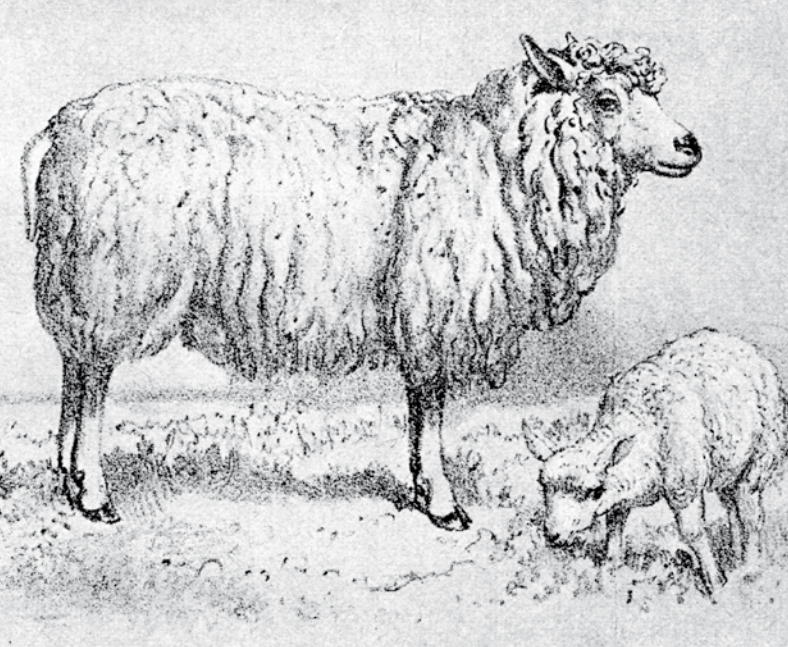
## Speciaal voor de melk

Het oorspronkelijke Texelse schaaap maakte onderdeel uit van de kustweiderassen, waarvan de meeste nog meer dan de Texelaar waren gespecialiseerd als melkschapen. Al in 1756 meldde Foeke Sjoerds in zijn beschrijving van Friesland dat het Friese melkschaap zich manifesteerde als leverancier van 'een schoone hoeveelheid van zeer vette en voedzame melk', zeer geschikt voor de kaasmakerij. Friese en Zeeuwse melkschapen en ook de verwante uitgestorven Groningse, konden – het is al eens een klein wonder genoemd – op kleine schaal rekenen op de bewondering van een beperkt aantal boeren, toen de 'Engelse mode' zich aandeed. Maar steeds vaker bezweken ze voor de verleiding van de hogere prijzen voor de vleziger Texelse schapen. Tijdens de internationale tentoonstelling van 1884 in Amsterdam – die de gehele Nederlandse landbouw deed beseffen dat men de concurrentiestrijd aan het verliezen

was – kwam de succesvolle koeienfokker en vee-exporteur Kornelis Nannes Kuperus uit het Friese Marssum tot de conclusie dat er snel ingegrepen moest worden, wilde het Friese melkschaap nog een kans hebben. Er waren met moeite een paar ooiën voor de tentoonstelling gevonden, een ram was er niet meer. Kuperus ging op zoek. In het oostelijke deel van Friesland, 'bij lieden die ze voornamelijk om de melk hielden', vond hij een ram en acht schapen, die naar zijn idee het oorspronkelijk ras het meest benaderden. Vijf jaar later moest hij helemaal naar Bremen om een nieuwe dekrum te kopen, want uit zijn particuliere stamboekhouding bleek dat bloedverversing hoog nodig was. Daarbij was het een meevaller dat de Bremer ram 'zogenaamde bellen aan de hals' had, een kenmerk dat bij het oude Friese ras werd beschouwd als een pluspunt, 'een kenmerk van de echte Friese schapen op de klei', zo schreef Kuperus. De oprichting van het Friese Melkschapenstamboek in 1908

*Het Friese melkschaap: honderd kilo biologische kaas per jaar*





*Het Gronings schaap in 1904: nu uitgestorven*

betekende een mooi succes voor Kornelis Kuperus. Hij maakte er geen geheim van een grote bewonderaar te zijn van het Friese schaap, met vier- of vijfhonderd liter melk per jaar in efficiëntie vergelijkbaar met de Friese zwartbonten, die hij als stammoeders van de Holsteinkoeien naar Amerika verkocht. Maar vooral liet hij zijn sociaal gevoel spreken, toen hij de Friese melkschappen in de eerste plaats 'van groote waarde' achtte, 'niet het minst voor den veldarbeider'.

#### Kenmerkende kleuraftekening

Koeienboeren met talent lieten zich meermalen ook kennen als succesvolle fokkers van schapen. De gebroeders Dirk en Simon Knol uit Hartwerd (van de Ademastieren) experimenteerden met Britse rammen en ook fokker Florens Groneman uit Wieringenwaard (van de Groenhovestieren) bezat een uitstekende schapenstapel.

Kees Seinstra, boer op 'Bûtenmoark' bij het Friese Oudkerk was rond 1930 de fokker van een nieuw, opzienbarend ras: het zwartbles-schaap. Op zijn bedrijf, en dat van Nanne van der Burg in Jelsum – ook een succesvolle rundveefokker – fokte hij opvallend getekende schapen, die in sommige opzichten herinneringen oproepen aan de Schoonebeekers. Seinstra vertelde dan ook dat de energieke en vruchtbare zwartblessen 'verbeterde Schoonebeekers' waren, resultaat van een doelgericht fokbeleid. Genetisch onderzoek heeft naderhand echter uitgewezen dat de erfelijke afstand tussen de onderzochte zwartbles-schapen en de Schoonebeeker schapen groot is. Meer voor de hand liggend zou een kruising tussen de Texelaar en het melkschaap zijn, aldus de genetici. Maar de kenmerkende aftekening en de lange bewolde staart...

Even ontleenden de zwartblessen hun populariteit aan het feit dat hun zwartbruine wol duurder was dan die van de Texelse schapen. Een tijdelijk voordeel, want in 1975 stonden er nog maar zeven liefhebbers te boek, met niet



*De zwartbles, een vitaal en duurzaam schaap*

meer dan tweehonderd oien. Enkele jaren later werd op initiatief van de Stichting Zeldzame Huisdierrassen de vereniging voor zwartblesfokkers opgericht. De interesse voor het ras is sindsdien gestabiliseerd.

#### Op de grote, stille heide...

Nog vóór de schaapskudden het beeld van de Drentse heidevelden gingen bepalen, waren de schapen op de Veluwe en in de Kempen de leveranciers van de wol voor de lakenindustrie. De heideschapen waren weliswaar geen specialisten op dit gebied – heidewol kon niet concurreren met de wol van de kustschapen. Maar in perioden waarin de wol bijna niet aan te slepen viel, nam de lakenindustrie zelfs genoegen met de wol van de heideschapen. De kudden in de Kempen en op de Veluwe kenden door de jaren heen vele ups en downs vanwege de wisselende vraag naar heidewol. De verdiensten lagen in Drenthe op een ander gebied: de kleine ondernemers in de esdorpen waren erbij gebaat rond hun primitieve boerderijtjes zoveel mogelijk landbouwproducten te kunnen verbouwen. Daarom was de vraag naar schapenmest constanter dan die naar wol.

Toen in het midden van de achttiende eeuw de graanprijzen aantrokken, was het voor de akkerbouwers overal op de zandgronden noodzakelijk hun grond te bemesten: met schapenmest, vermengd met plaggen. Om Alexander Numan uit 1835 nog maar eens te citeren: 'Daar men van oordeel is, dat de schaapsmest eene der beste mestsoorten is op de schrale zandgronden, wordt deze teelt als noodzakelijk beschouwd voor den landbouw in heide-streken.'

Er is zelfs een periode geweest waarin schapenmest uit Texel werd aangevoerd om de gronden in Gelderland en Utrecht voldoende te kunnen bemesten voor de tijdelijk interessante teelt van tabak.

De mest van de schapen werd doorgaans 's nachts verzameld in de schaapskooi, maar soms pakte men de zaak nog





*Natuurbeheer met Schoonebeeker heideschappen*

praktischer aan. Dan werden de schapen in een omheind stuk bouwland opgesloten wanneer ze 's avonds van de heide kwamen.

'Des avonds begeeft de kudde zich weder langzaam naar

huis. Behalve dat haar aantocht hoorbaar is door de klokjes, is zij ook op grooten afstand zichtbaar door de enorme stofwolk, welke door haar wordt opgejaagd', aldus Gos de Voogt in 1905. Toen was er overigens al lang paal en perk gesteld aan de omvang van de kudden heideschappen. Ooit liepen ze in een landschap 'waar de hei de hemel raakt'. De geschiedenis had geleerd dat zandverstuivingen van ongehoorde omvang ontstonden wanneer de schaapherders hun kudden onbeperkt hun gang lieten gaan.

Toen de kunstmest op de markt kwam, verloren de heideschappen voor het belangrijkste deel hun functie als mestleverancier. Pogingen om het heideschaap met behulp van Engelse vleesrassen een nieuwe bestemming te geven mislukten voor het grootste deel. 'De tijd van blatende schapen op een grote, stille heide leek voorgoed voorbij', schreef Anno Fokkinga in zijn boek 'Een land vol vee' over oude vee-rassen. Maar hij wist toen al dat de inspanningen van de Stichting Zeldzame Huisdierrassen om oude rassen als het Veluws heideschaap, het Drentse heideschaap, de Schoonebeeker, het Mergellandschaap en het Kempisch heideschaap van de definitieve ondergang te redden, succes hadden.

Natuurlijk kwamen er nog diverse problemen: de subsidies voor schaapskudden en hun herders stonden op de tocht, ziekten en plagen (als scrapie) bleven ook de schapen achtervolgen. De mond- en klauwzeeruitbraak van 2001 leek zelfs funest voor enkele rassen. En toen die strijd voorlopig was gewonnen, dienden de blauwtong en de Q-koorts zich als nieuwe bedreigingen aan.

## De zonn'ge weg

De zonn'ge weg met schaduw doorgeschoten  
maar in de zon komen op gaande pöten  
sierlijk de schapen, en hun diep geklingel  
maakt naast de weg in bomen oorgeklingel:

ze grazen stil, nu en dan komt gegoten  
klingelen uit de wol, hun zoet geklingel.  
Voortgaande wordt de weg zeer grazig zacht,  
de bomen die ver weg staan, bovenrandrig zacht.

Herman Gorter



# De hei

## Veelkleurig met mooie horens

Het Drentse heideschaap kent een grote schakering aan kleuren en tinten. Maar het is niet te missen: het is het enige Nederlandse schaap met horens. Vooral die van de rammen zijn indrukwekkend. Met hun karakteristieke kop, hun sterke en droge benen en hun goede moederinstinct zijn de Drentse heideschappen nog altijd geschikt voor hun oorspronkelijke taak: het onderhouden van de heidevelden. Een cultureel hoogtepunt derhalve en een uitstekende basis voor het streekproduct Drents lamsvlees onder de naam Drènts Heidelam.



## Voorname historie uit Schoonebeek

De oorsprong van het grootste Nederlandse heideschaap, de Schoonebeeker, lijkt wat minder duidelijk dan de naam doet vermoeden. In oude tellingen duikt het op vanaf Zuidoost-Drenthe tot Twente en Salland. Maar mogelijk zitten in de genen ook Duitse trekjes. Veelkleurige verschijningen zijn het, hoog op de benen, maar vooral sterk, duurzaam en sober. Ook hebben ze met hun gekromde neus iets aristocratisch in hun wezen. Een bijzonder ras, een sieraad op de heide en een uitstekende grazer.



## Brabants tintje in schapenland

Het Kempisch heideschaap maakt een gerekte indruk, tot in de constructie van haar langere kop. Het nam genoeg met de heide en de schrale graslanden in de Kempen en de Peel. De lammeren bewezen voorheen op de betere Belgische gronden dat ze lekker vlees konden produceren. Al sinds veertig jaar wordt er alles aan gedaan bij de grote kudde op de Strabrechtse heide weer zoveel mogelijk de oude kenmerken van het Kempische heideschaap in te fokken, inclusief de vleeskwaliteit van het Kempenlam.



## Veluws schaap in langharig habijt

Met hun karakteristieke ramsneus, hun crèmeachtige, witte, langharige vacht en hun lange, bewolde staart zijn ze niet te missen: de Veluwe heideschappen. Decennialang waren ze de gewaardeerde mestproducenten op de arme gronden, maar ook het vlees van hun afgemeste lammeren werd in steden als Londen en Parijs zeer op prijs gesteld. De Stichting Zeldzame Huisdierrassen heeft er onder meer door het oprichten van een rammenpool voor gezorgd dat de huidige populatie voldoende breed van bloedvoering is.



## Het eigen 'sjaop' van het mergelland

In het zuidelijkste stukje Nederland, in het Limburgse mergellandschap, voelt het zich zeer op zijn gemak: het Mergellandschaap. Het had het gedurende lange tijd niet makkelijk, toen de boeren voor andere prioriteiten kozen dan de schapenhouderij. Maar het is er weer flink bovenop gekomen: letterlijk haast, bijvoorbeeld bij de begrazing van de kalkgraslanden op de Pietersberg of de stadswallen van Maastricht. Nuttig in arbeid, maar niet minder een toeristische bezienswaardigheid.



# Schape en geiten in de oudheid

Vanuit het Midden-Oosten kwamen ze omstreeks 5000 jaar voor Christus in het zuiden van Limburg Nederland binnen. Wie tegenwoordig een kudde gehoornde Drentse heideschape ziet, kan zich enigszins een voorstelling maken van die oude voorouders, die samen met de geiten de eerste dieren waren die de mens vergezelden op diens overstap van jager naar veehouder. Vondsten in de bodem bij Swifterbant in Flevoland wijzen erop dat de eerste geiten ook al zeventuizend jaar geleden in ons land voorkwamen. Vooral het schaap kreeg in Nederland veel

waardering, toen rond de zestiende eeuw een stad als Leiden het centrum werd van de Europese lakenindustrie. De wol werd aanvankelijk uit Engeland en later uit Spanje ingevoerd. Rammen werden gecastreerd en ooiën ontdaan van eierstokken omdat ze dan fijnere wol leverden. Toen eeuwen later vooral de Britse belangstelling voor vetter vlees en betere wol noopte tot kruising met gespecialiseerde schape rassen, was het vrijwel gedaan met de oorspronkelijke Nederlandse veestapel – zeker in de streken waar de echte schapeboeren woonden.

*Aelbert Cuyp: Schaapsherder op de weide, circa 1650*



## Natuurlijk bleef in trek

Anders dan bij het rundvee en bij de varkens hebben de geiten en de schape nog nauwelijks kunnen profiteren van de mogelijkheden die toepassing van kunstmatige inseminatie (ki) kunnen bieden: brede benutting van hoogwaardige mannelijke fokdieren.

Bij beide diersoorten zijn de mogelijkheden onderzocht. Bij schape werd ki toegepast in fokprogramma's, maar vaak vielen de bevruchtingsresultaten tegen. Praktische

schapehouders waren zelden enthousiast, vooral ook omdat de kosten relatief hoog waren. Ze bleven de voorkeur geven aan natuurlijk dekkende rammen: in de herfst met de felkleurige dekblokken voor de borst gesespt.

Ook de ki bij geiten kwam nauwelijks van de grond. Toen de geitenstapel groeide waren er meer bokken en dus ook meer bokkenhouders nodig. Die laatsten wilden vroeger nog wel eens de neus dichtknijpen voor de penetrante

# Het Nederlandse platteland...

De omstandigheden op het Nederlandse platteland zijn in de laatste eeuw sterk veranderd. De boer kreeg een nieuwe rol, zijn dieren werden gespecialiseerde producenten. De schapen leveren haast op maat vetarm vlees. De geiten hebben melkproducties op hun naam waarvan zelfs niet gedroomd kon worden toen Nederlandse schilders schapen en geiten schilderden.

In steeds groter wordende kudden worden ze intussen gehouden: de 1,4 miljoen schapen en de 326 duizend geiten. Maar schapen en geiten zijn ook de dieren die door hobby-

dierhouders in kleine aantallen worden gehouden om de weiljes rond hun huis op het platteland op orde te houden. Voor geiten – en soms schapen – is daarnaast een geheel nieuwe bestemming gevonden. Op kinderboerderijen worden ze meer en meer ingeschakeld om de jonge generatie (weer) vertrouwd te maken met het plezier dat je kunt beleven aan het houden van dieren. Maar ook in de weiljes van bejaardenoorden en verzorgingshuizen zijn ze intussen te vinden: schapen en geiten weten een mensengeneratie te overbruggen.

*Houders van hobbydieren spelen een belangrijke rol bij het bewaren van zeldzame rassen*



bokkengeur tijdens het dekseizoen. Omdat men het dekgeld niet kon missen, wogen de financiële meevallertjes naderhand niet meer op tegen al dat ongemak. Diverse ki-verenigingen voor rundvee boden onderdak aan een bok, maar ook hier waren de bevruchtingsresultaten dermate schommelend dat nooit meer dan 1700 geiten per jaar werden geïnsemineerd.

Bij de moderne geitenbedrijven zijn de mogelijkheden

weer onderzocht. De leden van de in 1998 opgerichte ki-vereniging gebruiken in hoofdzaak sperma van Franse bokken, omdat die beschikken over voldoende dochters met bekende prestaties. Graag zou men Nederlandse bokken gebruiken omdat die een beter exterieur vererven, maar de Nederlandse geitenhouders passen nog heel weinig melkcontrole toe, zodat het perspectief van selectie op melkproductie niet schitterend mag heten.

# De geit

Het draaipunt in de geitenhouderij dient gesitueerd te worden rond het begin van de twintigste eeuw in het zuiden van Nederland. De geitenhouder had het doorgaans niet breed en dus waren de landelijke overheid en de katholieke kerk ervan overtuigd dat daarin verandering moest komen. De Eerste Wereldoorlog eiste zijn tol, vooral in de zuidelijke provincies. Steeds meer 'arme lui' kozen voor hun 'melkkoe', de geit. De eerste veeteeltconsulenten maakten zich sterk voor de verbetering van de geiten. Jacques Timmermans in Limburg en Kees Zwagerman in Zeeland ontwikkelden zich tot ware geitenskundigen. Toen in 1908 in het café van de weduwe Janssen-Corens bij Swalmen de eerste 'Vereniging ter bevordering van de geitenfokkerij in Limburg' werd opgericht, betekende dat de start van een golf van plaatselijke en provinciale organisaties, die zich allemaal met het wel en wee van de geit bezighielden. Met de beste bedoelingen, maar vanwege de diverse religieuze achtergronden van de oprichters soms weinig bevorderlijk voor een eensgezind dorpsleven.

## Sobere omstandigheden

De nieuwe organisaties kwamen op het moment waarop de Nederlandse geit een ander aanzien kreeg. De oor-



*Kinderboerderij vaak de eerste kennismaking met de geit*

spronkelijke geiten hadden veel verschillende kleuren en vormen. Vaak hadden ze hoorns en waren ze kortharig. Ze waren bescheiden van formaat en dienden zich aan te passen aan hun sobere omstandigheden. In de zomermaanden stonden ze aangebonden aan sloot- of greppelkanten, in de winter moesten ze het doen met kanthooi en wat



*Geitenhoedsters zorgden dat de baldadigheid van de geiten grazend langs de weg binnen de perken bleef*



*De eenheden van de commercieel gehouden Nederlandse witte melkgeiten worden steeds groter*

voederbieten. Ach, dan was een jaaropbrengst van bijna 500 liter zo gek nog niet.

Vrijwel het enige bastion dat zich rond 1913 nog sterk maakte voor een min of meer doelgerichte fokkerij van het enige oorspronkelijke geitenras, vormde de Baronie van Breda, een combinatie van vijftien fokverenigingen, die het aanstormende geweld uit het buitenland het hoofd wilde bieden. Met meer dan 1600 geiten leken de gezamenlijke leden een kans te maken met hun 'veredelde Bredase geit'. Maar wie de afbeelding van de toppers kritisch bekeek, kon die wel ontkennen dat men kennelijk al enig bloed van de Zwitserse Saanengeiten had gebruikt?

#### Ambitie door import

In 1905 was er al een flinke import geweest van Saanengeiten uit Zwitserland en in een mum van tijd hadden ze – vooral door hun betere bouw en melkproductie – de oorspronkelijke geitenstapel letterlijk van kleur doen verschieten. De ongehoorde witte Nederlandse geit diende zich aan. In Drenthe koos men voor de bruine Toggenburger (ook uit Zwitserland), omdat die wat minder veeleisend zou zijn en dus beter zou passen op de arme gronden. De Limburgse consulent Jacques Timmermans meldde in

1912: 'De ingevoerde dieren in het algemeen genomen, hebben in Nederland veel nut gesticht, vooral ook door de ambitie voor de geitenhouderij op te wekken. Men ging er meer aandacht aan schenken. Men kwam hierdoor meer en meer tot het besef, dat de geitenfokkerij toch nog wel voornameer is dan men vroeger dacht. Het willen hebben van ingevoerde dieren werkte zeer aanstekelijk.'

Met de komst van de buitenlandse geiten was – zo bleek snel – het vonnis geveld over de oude Nederlandse landrassen. Een van de importeurs, Reindert Visser uit het Noord-Hollandse Berkhout, werd in 1916 de eerste voorzitter van de NOG, de Nederlandse Organisatie voor de Geitenfokkerij, die zich sterk maakte voor modernisering. De vereniging, die zich verdienstelijk manifesteerde via een eigen tijdschrift, beleefde tijdens de Tweede Wereldoorlog een nieuwe glorieperiode. Niet anders dan dertig jaar eerder werd de melkgeit gewaardeerd. Het aantal NOG-leden steeg van 20.000 in 1939 tot bijna 60.000 in 1944.

#### Ruimte op de melkmarkt

De beide Nederlandse rassen, de witte Nederlandse melkgeit – evenals de sterk verwante Nederlandse bonte melkgeit – en de Nederlandse Toggenburger, hebben zich



*Toggenburgers kennen vooral bij de sportfokkers hun aanhang*

# Moeizame redding landgeiten

Als directeur Van Bommel van de Rotterdamse diergaarde Blijdorp in 1958 niet net op tijd een bok en geit het Nederlandse landras naar Blijdorp had gehaald, dan had slechts de vermelding op het ouderwetse leesplankje nog herinnerd aan deze historische verschijning. Al snel bleek dat twee basisdieren onvoldoende waren. Bij het Rijksinstituut voor Natuurbeheer in Leersum lukte het enkele bokken en geiten in te schakelen om via bloedverversing de oude vitaliteit (en zoveel mogelijk raskenmerken) terug te fokken.

Toen er versterking was gekomen van de fokkersclub in Diever werd in 1982 de fokkersclub van Nederlandse landgeiten opgericht.

De belangrijkste taak van de enthousiaste fokkers kent historische trekjes: inzet bij de begrazing van natuurterreinen. Zoals voorzitter Wietse Velthuis schreef in het jubileumboek: 'Melk- en vleesproductie zijn niet van economische importantie, maar bij natuurbeheer komen de eigenschappen van onze landgeit optimaal tot hun recht.'

*De Nederlandse landgeit heeft aan effectiviteit en charme niets verloren*



in de loop van de jaren ontwikkeld tot sterk gespecialiseerde melkrassen. Witte geiten zijn het melkrijkst: 1200 kg melk per jaar ligt binnen het bereik van veel geiten. Ook de Toggenburgers en bonte geiten bereiken vaak al zonder bijzondere inspanning 800 kg melk per jaar. De beste stamboekgeiten worden gepromoveerd tot bokkenmoeders, de basisgeiten voor de volgende generatie. Ze vormen samen met de kampioensgeiten op de provinciale en nationale keuringen de pronkjuwelen van de NOG-leden. Liefhebbers zijn het, genietters van hun klein koppel geiten in de stal en als het kan 's zomers in een weilandje.

Heel anders gaat het vaak in de commerciële geitenhouderij, waar een legertje nieuwe melkers ruimte heeft gekregen sinds 1984, toen de rundveehouderij werd beperkt in de productie door het toen ingestelde melkquotum. Het aantal melkgeiten in Nederland steeg van minder dan vijfduizend in 1985 tot rond de kwart miljoen twintig jaar later. De afzet van de snel groeiende plas geitenmelk leverde wel eens problemen – en dus lage prijzen – op, zodat het rendement van de bedrijven nogal fluctueerde. Zelfs toen de melkprijzen stabiel en hoger leken te worden na de jongste eeuwwisseling, waren de bedrijfsinkomsten nog onzeker door de snel stijgende voerkosten.

## Hoefjes



Over het hek heen  
Rekt de geit naar het wasgoed  
En kort het wat in

Het prilwitte lam  
De navelstreng nog niet kwijt  
Proeft al van het gras

Inge Lievaart

## Waard om bewaard te blijven

Op de oude geiten- en schapenrassen moeten we zuinig zijn. Om cultuurhistorische redenen natuurlijk, maar het blijkt steeds weer: ook om praktische. Geiten worden ingezet in moeilijk beheerbare wallen, schapen blijken toch de beste grazers op de heide. Dus is er actie ondernomen. Sinds de oprichting in 1976 is de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) met succes in de bres gesprongen om soms vrijwel verdwenen rassen weer op voldoende sterkte te brengen. Samen met de SZH ondersteunt het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) het in stand houden van deze oorspronkelijke Nederlandse rassen met fokkerij-adviezen. In de genenbank van het CGN is van alle min of meer bedreigde rassen een flinke hoeveelheid sperma van verschillende bokken of rammen opgeslagen in diepvries. Van zes schapenrassen zijn 10.000 doses rammensperma aanwezig. Omdat de rammen van de heideschapen niet getraind zijn

om sperma te leveren voor ki-doeleinden, is er ook kwalitatief goed sperma gewonnen uit de testikels van slachtrammen. Van twee geitenrassen zijn 1600 doses sperma verzameld. Deze voorraden worden aangelegd als een verzekering tegen veeziekten die desastreuze gevolgen kunnen hebben.





WAGENINGEN UR

*For quality of life*



Op de vooromslag: een koppel Schoonebeeker schapen trotseert de winter.  
Op deze pagina de karakteristieke hoofdtooi van een Nederlandse landgeit.

Deze brochure is tot stand gekomen in samenwerking tussen het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland en het tijdschrift *Veeteelt*. De brochure bevat bijdragen van Edgar de Poel, Albert Visscher en Kor Oldenbroek. De eindredactie was in handen van Reimer Strikwerda.

Vormgeving: *Veeteelt*, Arnhem/[www.veeteelt.nl](http://www.veeteelt.nl)

Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN)  
Postadres:  
Postbus 16  
6700 AA Wageningen

Bezoekadres:  
Bornsesteeg 65  
6708 PD Wageningen  
[www.cgn.wur.nl](http://www.cgn.wur.nl)

Wageningen UR levert als internationaal toonaangevende onderwijs- en onderzoeksorganisatie op de terreinen van voeding en gezondheid, duurzame agrosystemen, een leefbare groene ruimte en maatschappelijke veranderingsprocessen essentiële bijdragen aan de kwaliteit van leven.

Het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) is een onafhankelijke onderzoekseenheid van Wageningen UR en staat de overheid bij in haar wettelijke taken met betrekking tot de genetische bronnen. Deze bronnen hebben een bestaande of potentiële waarde voor de voed-

selproductie en voor de ontwikkeling van natuur en landschap. Het CGN houdt zich bezig met het behoud van akkerbouwgewassen, groenten, (fruit-) bomen en landbouwhuisdieren en brengt de waarde van de genetische bronnen onder de aandacht van een breed publiek.